

RABA NEDOLOČNIKA

V tem sestavku hočemo spregovoriti o rabi nedoločnika. To se nam zdi potrebno, ker Slovenska slovnica 1964 ve o tem v 4 točkah povedati le, da »nedoločnik največkrat dopolnjuje glagole, pridevnike ali samostalnike« (1), da »nedoločnik v zvezi z glagolom *biti* in osebo v dajalniku izraža nujnost in možnost dejanja« (2), da tudi *imeti* v zvezi z nedoločnikom izraža nujnost dejanja (3), *dati* pa povzročitev ali dopustitev (4, vse na str. 257—258). V Slovenskem knjižnem jeziku 3 (str. 161—163) je raba nedoločnika obdelana v 8 točkah. Glagoli, ob katerih se uporablja nedoločnik, so razdeljeni na naklonske, fazne in glagole zaznavanja (točke 1, 2, 4), v 3. točki so obdelani nedoločniki ob povedkih tipa *lepo je*, v 5. nedoločnik v velelniški vlogi, v 6. starinska raba namesto časovnega odvisnika in živa ob izpuščenem faznem glagolu, v 7. pa samostojna raba tipa *bdeti pozno v noč ob knjigah — kje je že to*. V tem članku nameravamo v primeri s Toporišičem razporediti naklonske izraze v posamezne skupine in te skupine poimenovati glede na vrsto naklona (prim. v Skj 3 tipe: *imam namero — hočem — moram — morem — velim — imam + nedoločnik*; pogrešamo le v Ss 1964 dobro obdelani tip z *biti* v naklonski rabi), hkrati pa jih po možnosti tudi vse našteti in potrditi s primeri iz knjižnega in govornega jezika sodobnosti in preteklosti. Poleg tega hočemo spregovoriti še o vrednosti ne le zveze za + nedoločnik, temveč tudi še o nekaterih drugih.

1. Najprej je vsekakor treba omeniti namenski nedoločnik (finalni infinitiv). Ta nedoločnik stoji pri glagolih in njihovih izpeljankah, ki že sami izražajo namero, kakor: *nameravam, imam namen, namenjen sem, mislim, kanim, skušam, poskušam, obljubim* ipd. Prim.: Kar so še kanili pospraviti (M. Kranjec, Ukradena ljubezen, str. 123), Življenje misli vzeti si v slepi veri (Prešeren, Krst), Dobro je to, kar misliš storiti (Moz. V. 1), Namenil sem se doma ostati (Plet. I. 650), Skušala jih v mreže razpete je ujet (Prešeren, Povodnji mož), Obljubi mu vedno zvesta bit — in on se pred pustam z njo poročiti (Prešeren, Ženska zvestoba).

2. Pri glagolih *hočem, nočem, želim, ne želim, maram, ne maram, mika me, želja me je, volja me je, voljan sem* ipd. stoji nedoločnik hotenja ali želje (optativni infinitiv). Npr.: Nobeden njih ni hotel ostati doma (M. Kranjec, l. c. str. 120), Noče več govoriti o stvari (isti, l. c. 131), Te hočem s sabo vzeti (Prešeren, Lenora), Plesati nje dolgo ni volja bila (Prešeren, Povodnji mož), Kolikokratov me po mesti žene zagledat tebe želja (Prešeren, Sonetni venec), Želim tedaj dolgove pobrisat lenmu dolžniku, zdravnikom grobove pogosto gnojiti, besednim srečno vse pravde dobit (Vodnik, Novo leto), Ni rožam mar cveteti (Prešeren, Prošnja), Kar mat me učila, me mika zapet (Vodnik, Moj spominek), O srečne Rovte, v vas me iti mika (Prešeren, Nova pisarija).

3. Nedoločnik, ki izraža nujnost in potrebo (necesitativni infinitiv), stoji pri glagolih *moram, smem, ne smem, sila je, prisiljen sem, dolžan sem, treba je, potrebno je, nujno je, imam, nimam* ipd. Prim.: Mi cesar da pavele, de morem bit soudat (Cerkno), Marjanca je morala prej ko slej najti priložnost (M. Kranjec, l. c. 118), Bi bilo treba kaj povedati (isti, l. c. 120), Kaj se je treba meni

slačiti (isti, l. c. 148), Slava nam mora prinesiti srečo (Župančičev prevod Tete Lize), Previdno moraš priti in nenadno (Pregelj), Da bi človek to premisla, kaj reštant prestati mā (SNP 111), Precej se mora ponj poslati (Levstik, ZD III, 63), Računati moramo z najrazličnejšimi variantami odpora (Delo, 28. 9. 1968), Kdo te mene ljubit sili (Prešeren, K slovesu), Ne smem se dalj muditi, Sto moram milj dirjati (Prešeren, Lenora).

4. Naslednji glagoli in njihove izpeljanke, pri katerih stoji nedoločnik, izražajo možnost ali nemožnost, sposobnost ali nesposobnost (potencialni infinitiv). Ti glagoli so: *morem, ne morem, sposoben sem, nesposoben sem, je moč, ni moč, utegnem, ne utegnem* ipd. Prim.: Se nekako še ozreti ni mogel po njej (M. Kranjec, l. c. 119), Spodaj niso utegnili posedeti s pogrebci (isti, l. c. 123), Ni bilo več moč kaj spremeniti (isti, l. c. 123), Utegnete danes še streljati (Finžgar, Na petelina), Ak bi moglo se zgoditi; Pred ni moč te pozabit (Prešeren, Ukazi), De bi ne mogel on švigniti čez (Prešeren, Sila spomina), Al vervat v tebe moč mi ni (Prešeren, Zgubljena vera), Ni utegnila odgovoriti (Ingolič, Gimnazijka, 3. izd., 54).

5. Obsežna je skupina naklonskih glagolov in zvez, ki se vežejo z nedoločnikom in izražajo zapoved ali prepoved (imperativni infinitiv in prohibitivni infinitiv). Ti so: *zapovem, prepovem, ukažem, velim, zapovedano je, ukazano je, prepovedano je, imam, nimam* ipd. Prim.: Tod je prepovedano ribe loviti (Plet. II. 266), Mrliča djati v grob vele (Prešeren, Prekop), Cesar si misli: to si velja zapomniti, in veli pognati (Levstik, ZD III, 63).

O glagolih *imam* in *nimam* v funkciji zapovedi ali prepovedi je treba nekaj več spregovoriti. Znano je, da sta oba imela že v praslovanščini poleg glagolov *bom, hočem, začnem* in *načnem* funkcijo namena v zvezi z nedoločnikom, kar je pripeljalo do tvorb opisnega prihodnjika: *hočem delati, načnem delati, začnem delati, imam delati*. Od tod ni bilo daleč do tvorbe nedoločnika za ukaz ali prepoved, saj to oboje meri na dejanje v prihodnosti. Te naklonske zveze je ohranila tudi slovenščina, o čemer nam pričajo Brižinski spomeniki: dela načnem delati (B II, 42), Rad se hoću kajati (B III, 47). Isto nam spričujejo starejši pisci: Kateri mene spozna pred ljudmi, tega jest hočo spoznati pred mojim očetom (Trubar), Na njih sadu je imate spoznati (isti). Podobne primere najdemo tudi v naših narečjih: Ja čon te ubuit (Rez.), Čem bidet (Borjansko in Kobarid), Kako ću krščovati te (SNP, šte. 5025). Sedanja slovenščina je take tvorbe izgubila, saj delamo prihodnjik z *bom* in deležnikom preteklega časa na *-l*: *bom delal*.

Ostale pa so zveze *imam* in *nimam* z nedoločnikom, še posebej zato, ker jih je v našem živem govoru podprla tudi nemščina z glagolom *haben* in *sollen*. Pred desetletji so naše slovnice te zveze nasploh preganjale, a sedaj tega ne delajo več, kajti če so te žive in domače, jih smemo rabiti tudi v knjižnem jeziku. Tako so domače in zato dovoljene zlasti zveze v pomenu nemškega *haben*: Imam veliko opraviti, Tebi imam marsikaj povedati, Mi imaš kaj očitati? (vse ljudska raba), Nimamo s čim platiti (Levstik), Doma pa nimam kaj skuhati (Tavčar), Svojega denarja nimam navade zapravljati (Ingolič), Pri vas pa zdaj res ne bo imel kdo delati (M. Kranjec, l. c. 120), Doma nima več kaj početi (isti l. c. 134), Tu nimam kaj iskati (Ingolič, Gimnazijka III, 59).

Naklonskost pa je v omenjenih zvezah jasna tedaj, kadar so podobne zvezam nemškega glagola *sollen*, in prav ta pomen nas vodi do nedoločnika s pomenom zapovedi ali prepovedi, kajti z njim izražamo svojo čustveno razvnetost.

Sicer smo te zveze nedoločnika z *imam* in *nimam* po nasvetu naših slovnice pred časom v knjižni rabi radi zamenjavali z *moram* in ne *smem*; a ker smo ugotovili, da je ta raba v živem govoru, smo omenjene zamenjave opustili, tako da sedaj tudi v knjižnem jeziku rabimo zveze, kakor so npr.: Kar koj me imaš ubogati!, Zvečer mi nima nihče z doma hoditi!, Mi nimaš več priti domov! (vse iz ljudskega govora), Oče papež piše v Celje, da vsi hitro jmajo prit, Turka stran odpodit (SNP šte. 23), Nimaš ubijati, nimaš imeti, nimaš hoditi! (Stržinar), »Nima kaj iskati, zamrmra Rok in se namršči (M. Kranjec l. c. 146), Tega se imamo držati! (Plet. I., 294).

6. Dalje stoji nedoločnik ob tako imenovanih faznih glagolih, ki označujejo posamezne faze dejanja, zlasti njegov začetek ali pa konec. Ti glagoli so: *začnem*, *jamem*, *neham*, *jenjam* ipd. Prim.: Se je že tudi Tinca začela razvijati v dekle (M. Kranjec, l. c. 134), Ko neha jokati (Dekameron, Kondor 36, 108), Jamem ožno ogledovati svojega razdejanega Fadejeva (Trdina, Hudevci), Nehaj me zmerjati! (Plet. I, 687), Nehali smo delati (SP 1962, 479), Lenora tam v trepeti jenjala je živeti (Prešeren).

Ker se Slovenci izražamo bolj z glagoli kot z imeni, prepovedujejo naše slovnice in pravopisi zveze, kakor so *začnem* z *jokom*, *neham* z *delom*, *neham* z *žvižganjem*. Pač pa zahtevajo, da vse to izrazimo z nedoločnikom: *začnem tresti*, *neham jokati*, *začnem delati* ipd. Kljub temu prodira v živi govor in v pismeni jezik ob teh faznih glagolih imenska raba. Prim.: Danes začne z delom v tovarni (M. Kranjec, l. c. 144), Bova začela z žetvijo (prav tam). Pač pa Toporišič v Skj 3, 162 dovoljuje to rabo, kadar je brezosebna: Nehalo se je s pretepom.

7. Nedoločnik stoji tudi za glagoli zaznavanja, ali širše povedano, za glagoli stanja naše zavesti. Semkaj sodijo glagoli: *vidim*, *slišim*, *vem*, *znam*, *upam*, *upam si* ipd. Nekatere od teh lahko štejemo tudi med naklonske glagole. Prim.: Slišala sem ptičko pet (ljudska pesem), Ne znajo pošteno, po kmečko posedeti (M. Kranjec, n. m. 122), Piti zna, jesti zna (isti, 147), Še misliti si ne upa kaj takega (isti, 130), Kaj pametnejšega sam ni vedel povedati (isti, 125).

8. Glagol *dati* v pomenu *pustiti*, *dovoliti* izraža v zvezi z nedoločnikom dopustitev pa tudi vzrok, to je concessivni infinitiv ali pa kavzalni infinitiv. Prim.: Dal je postaviti novo hišo, Ni ga pustil pokopati (ljudska raba), Jestu pa se mu ni dalo (M. Kranjec, l. c. 136), Hčeri ni dala spati materina bolezen (SP 1962, 177), Sam sicer ni dal gasiti, pa je vsaj pustil (n. m. 177), Pusti peti mojga slavca! (Prešeren, Orglar), Ne daj se izkoriščati! (Ingolič, Gimnazijka III, 49), A si las ni dal pristriči, pač pa nakodratu (isti, n. m. 54).

9. Posebej je treba spregovoriti o zvezi pomožnega glagola *biti* z nedoločnikom, pa prav tako o zvezi tega glagola s kakim imenom in zraven še z nedoločnikom. Vse te zveze zopet izražajo ta ali oni naklon. Deloma smo nanje naleteli že zgoraj, dodati pa je treba še nekatere stvari.

Najprej naj omenim zvezo pomožnega glagola *biti* z nedoločnikom, ki izraža nujnost (necesitativni infinitiv) in ki nanjo naletimo že v Brižinskih spomenikih ter ustreza v slovanskih jezikih latinski konstrukciji gerundiva: mihi eundum est, *meni je iti*. V ti zvezi delujočo osebo izraža dajalnik. Prim. iz Brižinskih spomenikov: Imeti mi je život (I, 9), Tako, sinci, i nam se modliti (Bsp. II, 58), Eče bi ded naš ne sǎgrešil, te v veki jemu be žiti (Bsp. II, 21), Mu je stati pred stolom božijem (Bsp. II, 71). Zgledi iz drugih virov: V desetino bo ti it'

(Desetnica), Ino de bi meni bilo s tabo umreti, nečem tebe zatajiti (Dalmatin), Lačnemu je stati v mlak' (Vodnik), Na poti ga ulovi mrak, da mu je bilo prenočiti v gozdu (Erjavec), Mi daleč je priti nocoj (Aškerc), Pretrpeti nam je (Plet. I, 29).

Druga zveza pomožnega glagola z nedoločnikom izraža možnost (potencialni infinitiv). Prim.: Je struga globoka, prebresti jo ni (SNP), Mati, mati, mamica, ni mi biti več doma (Sirota Jerica), Lahko se ti je smejati (Plet. I, 496), Ni bilo (mogoče) nič slišati (Plet. I, 29), Ni slišati zvona (n. m.), In Ada se je zagnala v tak krohot, da ni bilo slišati več ne pevca ne kitar, še bobna ne (Ingolič, Gimnazijka, 3 izd., str. 56).

Tretja raba v zvezi pomožnega glagola z nedoločnikom pomeni dvom, razmišljanje in omahovanje (deliberativni infinitiv). Prim.: Kaj mi je začeti? (Plet. I, 29), Kam nam je iti? (Metelkova slovnica, str. 245), Premislila bova, kaj ti je storiti (Ingolič, l. c. 151), Čemu brati dalje? (n. m. 45).

Četrta zveza *biti* z nedoločnikom pa izraža željo pa tudi zapoved: O, da mi je priti do svoje podobe! (Župančič), Tako sem vam takrat vse ukazal, kar vam je storiti (SP 1939, Moz. V, 1).

Tudi ob pomožniku *biti*, ki je kot jedro povedka zvezan z imeni kot povedkovimi določili, se rabi nedoločnik. Taki povedki so: čas je, priložnost je, navada je, podoba je, dobro je, vredno je, koristno je, lepo je, grdo je, prijetno je, sram me je ipd. Tudi vse te zveze imajo v sebi lahko to ali ono naklonskost: Se ni vredno z njo prerekati (M. Kranjec, n. m. 161), Zapreti jo je laže kot znova odpreti (prav tam, 128), Gospod biti je lahko (prav tam, 126), Je čas povedati (Kondor 36, 107), Zdaj molit' več ni sila (Prešeren, Lenora), Gorje, zdaj je čas jokati (Slehernik 73), Konjič vriska ihaha, dobro biti je doma (Levstik), Čas je gnati domov (Stritar), Sram me je bilo gledati tako slabo predstavo (ljudsko), Od tod je mogoče videti planine (Plet. II, 767).

Starejše slovnice so določale, da moramo ta nedoločnik ločiti z vejico od drugih stavčnih členov, ako ima pri sebi še kako dopolnilo, drugače pa ne. SP 1962 je ta razloček odpravil, tako da sedaj v nobenem primeru ne pišemo ob nedoločniku vejico, češ: »Z vejico ne ločimo nedoločnika, pa naj nadomešča osebkov, predmetni ali prilastkov stavek« (SP 1962, 87). Prim.: Po toči zvoniti je prepozno. — Branil se je hoditi v šolo. — Imel je trdno voljo poboljšati se. — Nikdar več se mu ne bodo vrnila želje po Dunaju razsajati (vse prav tam).

10. Nedoločnik rabimo tudi namesto velelnika, in to zlasti v splošni prepovedi in v zvezi z nikalnicami *ne*, *nikar*, *nikarte*, *nikarta* ipd. Prim.: Ne klepetati! — Ne kaditi! — Starih šeg ne vseh zatreti, novih ne vseh sprejeti! (vse iz Breznika, Ss IV, 136), Le moriti ga ne! (Ravnikar), Nikar jih posnemati (Miklošič), Nikar sramotiti zaslužnih ljudi! (SP 1962, 492), Nikarte mene Turku dati! (Mlada Breda), Ne dopasti, marveč hasniti...! (Slomšek).

Omenjeno rabo nedoločnika so svoj čas naše slovnice odsvetovale, saj Breznik v Ss IV, 143 dovoljuje le zvezo Nikar jokati!, medtem ko ima zvezo Ne ponavljati! za neslovensko, a jo je kasneje dovolil. Kljub temu pa Toporišič v Skj 3, 162 po vsi pravici ugotavlja, da je bolj neposredno in torej tudi bolje izražati prepoved z velelnikom: Ne klepetajte!

11. V našem starejšem slovstvu so nedoločnik pogosto rabili v skrajšanem predredu, v katerem je imel časovno, vzročno, namerno vlogo. Danes tako zvezo

seveda razrešimo v ustrezni odvisnik. Za starejšo rabo primerjaj: Kmet, to videti, osla zasede (Metelko, Slov. str. 294), To videti, drugi so vsi ostrmeli (Prešeren), To videt', mladenič se Urški približa (isti), Ne ljubci bit' napoti, sem v strupu smrt si pil (isti), Te videt', grje videti napake, je srcu rane vsekalo krvave (isti). Danes rabimo to nedoločnikovo zvezo le, »... kadar je v čustveni poudarjenosti izpuščen fazni glagol«, npr.: Mirno sem ga vprašal, kaj počne v prostem času, on pa nadme, pa vpiti in kriliti z rokami« (Toporišič, Skj 3, str. 162).

12. Spregovoriti je treba še o tako imenovani prosti rabi nedoločnika, saj se nedoločnik lahko rabi tudi povsem prosto, kar pomeni, da to pot ni odvisen od nobenega glagola niti od njihovih izpeljank. Po mojem mnenju bi utegnili ločiti trojni prosti nedoločnik:

Prvi je nekak medmet, ki ga vržemo med stavčne člene in pomeni *tako rekoč, rekel bi, se pravi* ipd. Rabili so ga zlasti starejši pisci: Za jagnjeta ošpice, sploh reči, niso nevarne (Linhart), Moja duša je, tako reči, dremala od tožljivosti (Debevec), Iz tega vidimo, da se nam, prav reči, drugega ni bati kakor greha (Ravnikar).

Drugi prosti nedoločnik izraža »glagolsko vsebino samo ne glede na čas, osebo in naklon« (Toporišič, Skj 3, 162): Biti človek, pa tako ravnati! — Gledati, gledati morje, poslušati njegovo valovanje! — Biti sredi decembra, pa takšno oljnato morje, da bi ga človek kar gladil (B. Pahor). — (Vsi ti primeri so iz Toporišiča, Skj 3, 163.)

Tretji prosti nedoločnik pa lahko najdemo v časopisnih naslovih, v katerih nastane iz težnje po čim krajšem izražanju: Oživiti slike v socialističnem svetu (Delo, 23. 9. 1968), Izpopolniti vzgojo rezervnih oficirjev (Delo, 3. 10. 1968), Kako kupiti (Delo, 28. 9. 1968).

13. Pred nedoločnikom s predlogom »za« nas vse slovnice in vsi pravopisi svare kot pred neslovensko zvezo (daj mi kaj za brati), ker je to pač le romansko-nemška posebnost. Seveda je v naših narečjih in tudi v pogovornem jeziku zelo živa, a kljub temu v knjižni slovenščini ni dovoljena. Tudi SP 1962 in Toporišič v Skj 3 iz l. 1967 jo prepovedujeta, čeprav je Tone Bajec v JiS II, 291 to rabo skušal nekako opravičevati, češ da je morda le domača in da za pred nedoločnikom samo krepki namenski nedoločnik (finalni infinitiv), ker je bila morebiti namenskost s samim nedoločnikom že prešibko izražena. Nekaj primerov iz ljudskih pesmi: Roke drže se za objet (Np 4, 46), Vse drevesa so preslabe za roditi to sladkost (Np 3, 99), Ti si premlad za oženit, jes sem prestara za moža vzet (Kondor 45, 35).

V knjižnem jeziku se moramo te zveze izogibati in jo nadomeščati na tele načine: za kratko malo izpustimo: imam mnogo povedati, imaš kaj jesti?, imaš kaj piti? (*jesti* in *piti* postaneta kar samostalnika). Dalje: Imaš kaj jedi? Imaš kaj pijače? — Nedoločnik razvežemo v odvisnik: Lepo je, da ni mogoče povedati, Vročina je, da bi se skuhal. — In še tretjič: nedoločnik nadomestimo s primernim pridevnikom kot povedkovim določilom: to vino ni pitno.

K ti rabi nedoločnika dodaja Toporišič v Skj 3, 163 še misel, da nas za, ki izraža namenjenost česa za kaj, »ne moti preveč«, da torej lahko zapišemo stavek: To je za na zid, kar bi v pogovornem jeziku prosteje povedali: to je za pribiti.